

УДК 81'255.4:82.091

*Марина Кузьменко,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
романо-германської філології
Київської гуманітарної академії
(м. Київ, Україна)*

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ РУСИСТИКИ

Стаття присвячена аналізу сучасних реалій розвитку русистики в Україні, а також питанням розробки стратегічних положень щодо створення наукової програми розвитку національної галузі філології, яка займається висвітленням проблем російської мови, літератури та фольклору.

У статті стисло окреслено зміст і предмет української русистики, науково-організаційні заходи, які необхідно здійснити задля формування національної програми розвитку української русистики в царині літературознавства та фольклористики.

Ключові слова: українська русистика, славістика, літературознавство, мовознавство, фольклористика, етнокультурний простір.

Статья посвящена анализу современных реалий развития русистики в Украине, а также вопросам разработки стратегических положений относительно создания научной программы развития национальной отрасли филологии, которая занимается изучением проблем русского языка, литературы и фольклора.

В статье кратко очерчено содержание и предмет украинской русистики, научно-организационные мероприятия, которые необходимо осуществить для формирования национальной программы развития украинской русистики в сфере литературоведения и фольклористики.

Ключевые слова: украинская русистика, славистика, литературоведение, языкознание, фольклористика, этнокультурное пространство.

The article deals with both analyzing modern developments of Russian language studies and working out strategic positions of the National scientific development program which elucidates Russian literature, language and folk related issues. Current realities of external political, economic, cultural and religious relations between Ukraine and the Russian Federation are to be overthought due to Crimea annexation and hybrid war in the east of Ukraine unleashed by the Kremlin regime. Consequently, a new scientific Russian language studies development program is to be established. It is not only the matter of scientific but social and state matter importance as well.

The article outlines the subject of Russian language studies in Ukraine and it also defines scientific and organization measures taken in order to form the above mentioned program in the field of literature and folk studies.

The main emphasis of the article is made on major directions of the research. In author's opinion, the notice in literature studies should be taken of Russian literature history oversight in links with Ukrainian and other Slavic literatures, researching and publishing Ukrainian literature heritage translated by Russian authors and illustration of Russian classical literature together with works of Russian writers in the Ukrainian language.

It is necessary to continue the studies of connections and mutual influence of Russian, Ukrainian and other Slavic folks, and to find out similar and distinctive features in the folk studies.

Key words: *Ukrainian Russian language studies, Slavic studies, literature studies, language studies, folk studies, ethno-cultural space.*

Прикметною рисою культурного спадку суверенної України є щільне і масштабне зрощення з метропольною російською культурою. Саме під впливом останньої на теренах нашої держави сформувався гетерогенний і різновекторний культурний простір, який не є найсприятливішим для розвитку національної культури. З першого погляду мультикультурний світ – характерний для суспільного життя більшості країн і є нормою суспільного буття. Але метропольний сегмент, у нашому випадку, настільки могутній і масштабний, що загрожує витворенню тієї національно маркованої культурної цілісності і культурної єдності, яка є умовою гармонізації не тільки культурного буття українців, але й політичного. Водночас нинішні реалії зовнішньополітичних, економічних, культурних та релігійних відносин України з Росією, як і з іншими європейськими державами, вимагають переосмислення такої академічної галузі славістики, як русистика.

З огляду на зазначене актуальність статті спричинена гострою потребою дослідити сучасні реалії розвитку української русистики та виробити

сучасні наукові підходи до комплексних міждисциплінарних досліджень у цій галузі гуманітаристики.

Мета дослідження – проаналізувати стан і перспективи розвитку літературознавчої русистики в Україні, з'ясувати найважливіші питання розробки стратегічних положень щодо створення наукової програми розвитку національної галузі філології, яка займається висвітленням проблем російської літератури та фольклору.

Русистика в Україні має давні традиції. Завдяки працям східнослов'янських мовознавців О. Востокова, І. Срезневського, Ф. Буслаєва, О. Потебні, Я. Грота, І. Бодуена де Куртене та його учнів, Ф. Фортунатова, В. Виноградова, Л. Булаховського, М. Брицина, представників літературознавства О. Білецького, О. Веселовського, В. Істріна, Д. Лихачова, Н. Крутікової, А. Кулініча, І. Крука, Н. Мазепи, Р. Піддубної, І. Московкіної, П. Михеда, А. Мережинської, О. Корнієнко та інших русистика як комплекс наукових дисциплін (мовознавство, літературознавство, фольклористика тощо) глибоко закорена в академічні та науково-освітні дослідження українських учених.

Аналізуючи сучасний стан української літературознавчої русистики, варто зауважити, що і в кращу для її розвитку радянську добу, коли відповідні студії всіляко заохочувалися, «вона була маргінальною, вторинною на тлі власне російської і світової русистики, її продукція, за поодинокими винятками, не сприймалася всерйоз» [6, с. 1]. Із розпадом же СРСР, а надто внаслідок анексії Криму та розв'язаної Російською Федерацією гібридної війни на сході нашої держави, русистика не лише втратила в Україні привілейований статус, а й стала у нас *persona non grata*. Дуже істотна частина русистів змінила наукову спеціалізацію (віддавши перевагу здебільшого україністиці) чи й зовсім відійшла від науки.

Попри сказане, впродовж останніх двох з половиною десятиліть (з 1991 року) в Україні з'явилися друком деякі ґрунтовні праці з літературознавчої русистики. Це, зокрема, монографії Р. Шагіняна «Грани литературоведческой мысли. Теория. Поэтика. Критика» (К., 2000), Р. Піддубної «Федор Достоевский: Творческий портрет писателя» та «Лев Толстой: Творческий портрет писателя» (обидві – Харків, 2002), В. Звиняцковського «Николай Гоголь. Тайны национальной души» (К., 1994) та «Побеждающий страх смехом: опыт реставрации собственного мифа Николая Гоголя» (К., 2010), І. Лосієвського «Анна всея Руси. Жизнеописание Анны Ахматовой» (Харків, 1996), В. Кравця «Разговор о Хлебникове» (К., 1998; відзначена премією РАН для молодих учених), О. Корнієнко «Мифопоэтическая парадигма русской прозы 30-х годов XX века» (К., 2006), Т. Клеофастової «Художественный космос эпопеи А. Солженицына «Красное колесо»» (К., 1999) та «XX век и личность: триумф или поражение?» (К., 2010), О. Супронюк «Н.В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии: Библиографический словарь» (К., 2009), збірник «Гоголівські студії» (20 випусків) тощо. Водночас численні праці

українських русистів, виконані у параметрах «традиційної» русистики, без урахування її української специфіки, виявляються на тлі здобутків світової наук – як і раніше – неконкурентоспроможними. Скажімо, наприкінці 90-х рр. ХХ ст. московський часопис «Новое литературное обозрение», який на той час аж ніяк не можна було запідозрити в упередженому ставленні до студій українських русистів, оприлюднив аргументовані негативні рецензії на монографії І. Козлика «В поэтическом мире Тютчева» (Івано-Франківськ, 1997) та О. Червінської «Акмеизм в контексте Серебряного века и традиции» (Чернівці, 1997). Зовсім не враховується національна специфіка української русистики і в наукових збірниках «Вопросы русской литературы» (Сімферополь) та «Русская филология» (Харків).

Одним із важливих напрямків розробки українського кута зору на російський сегмент у нашій культурі і своєрідним інструментарієм досягнення мети є створення наукової програми розвитку національної русистики. «Завдання це не лише великої наукової, але й суспільної і державної ваги» [3, с. 8], – слушно зауважує П. Михед. Воно має на меті витворити власну національну парадигму гуманітарного знання про Росію, а не користуватись накинутими схемами, що мали відігравати роль наукового обґрунтування політичних, історичних і культурних домагань імперського походження. Увесь потенціал російських культурних текстів повинен бути витлумачений, системно інтерпретований українськими вченими. Тлумачення російської історії, її культурного і духовного спадку, має велику кількість редакцій навіть у самій Росії, не кажучи вже про гуманітарне знання інших країн. Досить вказати на тяглість побутування опозиції «західники – слов'янофіли», яка й нині залишається актуальною в дискусіях про минуле, сучасне і майбутнє Росії та впливає на інтерпретації російських культурних текстів. Те саме стосується і української історії та культури, що має, як відомо, і російську, і польську редакцію інтерпретації. І вони помітно відрізняються від власне української.

Прикро констатувати, однак і нині українське знання про Росію дуже фрагментарне. Воно не сформувалось у систему, яка б ґрунтувалась на фундаментальних дослідженнях. Ця система в певних моментах може збігатися (навіть у концептуальних засадах) з російською, може розходитись з нею, але вона має право на існування. В історії гуманітарного знання минулого не поодинокими були випадки, коли, наприклад, саме українська рефлексія російської історії приймалась і в Росії. Згадаймо у цьому зв'язку висловлювання П. Куліша стосовно Петра І, однієї з найсуперечливіших постатей російської історії: «Петр был великий деспот, но ум ограниченный, и, без сожаления, он сделал своей реформой больше вреда, чем пользы. Во времена Белинского было еще рано это понять. Понимали это только мы, украинцы; а теперь великороссияне повторяют печатно наши мысли и убеждены простодушно, что они сами до них додумались» [4, с. 202].

На сучасному етапі найчастіше українські рефлексії російської історії та культури викладаються в публіцистичних жанрах. Ця візія

позначена відверто тенденційним і дещо спрощеним уявленням про генезу й історичну динаміку російського культурного життя. Визначення з присмаком негоції, на кшталт «візантійської», «туранської», «татарської», «азійської» з'являються дуже часто на сторінках різних публікацій і проникають у наукові розвідки. А головна увага науково-публіцистичних видань спрямована на нейтралізацію накиннутих нам уявлень і концепцій щодо нашої історії. Завдання ж національної русистики, на нашу думку, полягає не тільки у витлумаченні власне російських міфів, що є опертям, наприклад, для російської ідеї, російського месіанізму (від комплексу «Москва – третій Рим» до ідей «третього шляху»). Оскільки подібні схеми каналізують процес відчуження від європейських цивілізаційних процесів як самої Росії, так і тих країн, які, з погляду московських інтеграторів, мають іти у її фарватері: Україна і Білорусія насамперед.

Формування національної програми розвитку української русистики, на думку відомого українського гоголезнавця П. Михеда, повинно передбачати:

1. «Створення інформаційного центру, який би відслідковував, аналізував і коментував тему «Російські ЗМІ про Україну»» [3, с. 11]. Цей інформаційний центр може видавати інформацію у вигляді дайджестів. В залежності від інституцій, яким він адресований (а це могли б бути не тільки академічні і освітні установи, але й урядові), фахівці інформативного центру могли б компонувати дайджести і надавати цим установам свої послуги. Дайджести, окремі публікації можуть бути предметом аналітичного коментаря українських фахівців.

Відсутність інформації про російське розуміння українських проблем минулого і сучасного не сприяє формуванню реального сприйняття Росії.

2. П. Михед пропонує також створити «асоціацію русистів України і визначити її головні завдання. Координаційна рада асоціації, маючи певні кошти, могла б визначити основні напрямки досліджень русистів і залучити науковців до цієї роботи. Замовник формулює, як відомо, і завдання, і методологію. Щорічні сесії русистів були б і звітом, і місцем обміну думками та досвідом» [3, с. 12].

3. До сказаного, як нам видається, варто також додати необхідність створення ряду науково-методичних центрів з русистики, які б могли вести певні напрямки досліджень, готувати монографії, дисертації, статті, рецензії тощо.

Практика створення невеликих регіональних центрів вивчення тієї чи іншої проблеми, які б об'єднували мобільні творчі групи з конкретними завданнями і фінансуванням окремих розробок, може бути продуктивною. Під цей знаменник варто підвести і найбільш потужну і плідну частину вчених-русистів, які сьогодні дезорієнтовані з тієї простої причини, що вони втратили і джерела інформації, без яких не можливі ефективні дослідження, і методологічну орієнтацію. Об'єднуючі кроки сприятимуть їх інтеграції в українське культурне поле, науковій співпраці у стратегічних напрямках розвитку русистики.

Уважаємо, що одним із пріоритетних напрямків розвитку національної русистики має стати вивчення внеску українців у розвиток російської культури. Не можна сказати, що ця тема залишилась поза увагою дослідників історії культури минулого і сучасності. Однак нагальним сьогодні є створення, з одного боку, підсумкових бібліографічних видань на кшталт «Українці в Росії», а з іншого – фундаментальних досліджень культурницьких впливів: чи дії на російську естетичну свідомість, коли мова йде, наприклад, про літературно-мистецьку сферу, чи ролі київського мовного субстрату у становленні російської літературної мови. Варто наголосити, що ще в середині XIX ст. український мовний елемент відчутно впливав на становлення літературних норм російської мови. Поєднання ґрунтовних науково-популярних видань з фундаментальними дослідженнями в різних галузях гуманітарного знання і впровадження їх у навчальні програми і підручники є найпродуктивнішою стратегією реалізації вже існуючих досягнень, як вітчизняних учених з материкової України [1], так і праць дослідників з діаспори [2]. Російська імперія – добро чи зло для поневолених нею народів та їхніх культур? У чому виявляється національна своєрідність України і Росії? Ці та інші непрості питання автори згаданих праць висвітлюють об'єктивно і зважено, керуючись не емоціями, а науковим підходом до фактів. У цих студіях уперше систематизовано значний обсяг документальних матеріалів не лише українських і російських, а й західних дослідників, подано цінну бібліографію.

Інший важливий аспект дослідження – вивчення історичної динаміки «цілісного комплексу» культурного діалогу Києва і Москви. Подібні спроби мали місце в історії літературознавства («Історія українсько-російських літературних зв'язків: у 2-х т. – К.: Наук. думка, 1987), однак їх методологічні засади вже не відповідають нинішнім реаліям. Проте вибраний аспект дослідження – системне висвітлення українсько-російського діалогу в певній сфері – видається продуктивним. Подібні розвідки повинні виявити український сегмент в системі іншої культури, шляхи його трансплантації, способи вживлення, історію його функціонування. Такий підхід дозволить побачити потенційні можливості власної культури і відстежити історію її буття. Наприклад, В. Перетц в ювілейній промові, присвяченій Гоголю, слушно зауважував, що автор «Мертвих душ» був радше «художником завершителем предыдущего развития малорусской литературы, нежели начинателем новой». Таким чином, дослідження російської літератури дозволяє побачити життя певних явищ своєї літератури. І це властиво не тільки літературі. Важливим напрямком дослідження видається і проблема побутування пам'яток культури доби Київської Русі в системі кожної літератури у порівняльному баченні.

Актуальним залишається питання європеїзації України. Передовсім – це спосіб уникнення русифікації, оскільки західний світ сповідує ідею мультикультурного простору, який гарантує збереження етнічних профілів.

Традиція ж російського впливу зберігає ідеологію багаторівневого структурування культури (або «багатоповерхового», як у системі євразійського проекту), де панує чітка ієрархія. Верхній поверх – домінування російської (варіанти: «общерусской», «российской», «советской») культури, а нижчі належать регіональним явищам («малорусской», «белорусской», «великорусской» – як у М. Трубецького – ідеолога «євразійства»), які мають вихід у широкий світ завдячуючи російській мові і російській культурі, що перебуває на верхньому поверсі. В цій ситуації рух до Європи є способом пошуку власної ідентичності, з одного боку, а з іншого – це збігається з вектором російського сегменту в українському полі, який орієнтований на Захід.

У царині літературознавчої русистики видається нам перспективним вивчення історії російської літератури у взаємозв'язках з українською та іншими літературами слов'янських народів. Дослідження творчості російськомовних письменників України. Вивчення та видання перекладацької спадщини російських письменників з української літератури.

Російська класична спадщина та творчість сучасних письменників Росії українською мовою.

У фольклористичній галузі актуальним залишається «вивчення взаємозв'язків та взаємовпливів російського фольклору і фольклору слов'янських народів, ідентичні та відмінні особливості. Збирання та дослідження народної творчості російськомовних регіонів України (Крим, Донецька обл., Луганська обл. та ін.)» [5, с. 18].

Отже, криза романтичних надій на швидкі зміни на краще після Революції гідності в усіх сферах суспільного життя в Україні, у тому числі й культурній, вимагає орієнтації на довгострокові проекти. Одним із таких є формування та розвиток національної русистики як розгалуженої галузі гуманітарного знання про сусідню північну державу.

Розвиток української русистики унормовує особливий рецептивний механізм у вітчизняному етнокультурному просторі, що на свій лад інтерпретує російські культурні тексти, ясно маркуючи їх крізь призму «своє» і «чуже». А це регулює процес вживлення і збагачення національної культури.

Фундаментальні дослідження з історії, культури, мови, літератури та мистецтва Росії дозволять глибше зрозуміти духовний первень сусіднього народу, що сприятиме і знаходженню взаєморозуміння, і власній самоідентифікації українського та інших етносів на теренах нашої держави.

Література

1. Голубенко П. Україна і Росія в світлі культурних взаємин / Голубенко П. – К. : Дніпро, 1993. – 447 с.
2. Демкович-Добрянський М. Україна і Росія. Історичні нариси на теми російського імперіалізму / Демкович-Добрянський М. – Львів-Краків-Париж : Видавнича спілка «Просвіта», 1993. – 230 с.

3. Михед П. Шляхи розвитку української русистики : тенденції і завдання (Рукопис) / П. Михед // Архів Українського державного славістичного центру НАН України та МОН України. – Ф. 15. – Од. зб. 91.
4. Петров В. Романи Куліша. Біографічні нариси. Ол. Милорадовичівна, Марко Вовчок, П. Глібова, М. Рентель / Віктор Петров. – Х. : Рух, 1930. – 212 с.
5. Програма розвитку славистики в Україні (Проект) / [за ред. Ю. Алексєєва]. – К. : Український державний славістичний центр НАН України та МОН України, 2004. – 35 с.
6. Супронюк О. Славистика у Росії та Україні (90-ті рр.) : деякі тенденції розвитку (Рукопис) / О. Супронюк // Архів Українського державного славістичного центру НАН України та МОН України. – Ф. 15. – Од. зб. 95.

References

1. Holubenko P. Ukraina i Rosiia v svitli kulturnykh vzaiemyn / Holubenko P. – K. : Dnipro, 1993. – 447 s.
2. Demkovych-Dobrianskyi M. Ukraina i Rosiia. Istorychni narisy na temu rosiiskoho imperializmu / Demkovych-Dobrianskyi M. – Lviv-Krakov-Paryzh : Vydavnycha spilka «Prosvita», 1993. – 230 s.
3. Mykhed P. Shliakhy rozvytku ukrainskoi rusystyky : tendentsii i zavdannia (Rukopys) / P. Mykhed // Arkhiv Ukrainkoho derzhavnoho slavistychnoho tsentru NAN Ukrainy ta MON Ukrainy. – F. 15. – Od. zb. 91.
4. Petrov V. Romany Kulisha. Biohrafichni narisy. Ol. Myloradovychivna, Marko Vovchok, P. Hlibova, M. Rentel / Viktor Petrov. – Kh. : Rukh, 1930. – 212 s.
5. Prohrama rozvytku slavistyky v Ukraini (Proekt) / [za red. Iu. Aleksieieva]. – K. : Ukrainyski derzhavnyi slavistychnyi tsentr NAN Ukrainy ta MON Ukrainy, 2004. – 35 s.
6. Suproniuk O. Slavistyka u Rosii ta Ukraini (90-ti rr.) : deiaki tendentsii rozvytku (Rukopys) / O. Suproniuk // Arkhiv Ukrainkoho derzhavnoho slavistychnoho tsentru NAN Ukrainy ta MON Ukrainy. – F. 15. – Od. zb. 9.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук, доцентом, доцентом кафедри
української і зарубіжної літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Свириденко Оксаною Михайлівною*

Стаття надійшла до редакції 27 травня 2016 року